

УДК 347.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.28>

ЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА ДЛЯ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ СУДОВИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Савчин Н.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

Савчин Н.М. Значення матеріального права для розуміння сутності судових доказів у цивільному процесі.

У статті детально досліджується вплив норм матеріального права на природу та особливості судових доказів у цивільному процесі України, зокрема на їх формування, використання й тлумачення. Здійснено комплексний аналіз різних видів цивільних проваджень, які включають позовне, наказне та окреме провадження, що є основними для розгляду справ по суті. Вказується, що судові докази відіграють ключову роль у встановленні обставин справи незалежно від виду провадження, навіть у випадках, коли інший юрисдикційний орган вже розглянув справу по суті, як-от міжнародний комерційний арбітраж. При цьому автор підкреслює, що, на відміну від деяких європейських країн, таких як Австрія, Німеччина чи Швеція, в Україні відсутні бездокументарні моделі проваджень, що робить судові докази незамінною основою для забезпечення правосуддя та захисту прав сторін. На законодавчому рівні докази визначаються як поєднання інформації про юридично значущі факти та матеріального носія цієї інформації – письмових, речових, електронних доказів чи показань свідків. Звертається увага на тісний зв'язок між доказами і нормами матеріального права, які визначають юридичні факти – предмет доказування, а також встановлюють умови їх належності та допустимості. При цьому процесуальне право регламентує процедуру залучення, дослідження й оцінки доказів у судовому процесі. Автор порівнює українське законодавство з правовими системами Франції, Італії та Бельгії, де норми про докази часто містяться безпосередньо у матеріальному праві, підкреслюючи їх подвійну природу – матеріально-процесуальну. Особливу увагу приділено ролі принципу диспозитивності в побудові доказової бази сторонами, а також обмеженням цього принципу з боку публічного інтересу, які покликані забезпечити справедливість і законність судових рішень. Автор робить висновок про необхідність впровадження в Україні комплексного, системного підходу до регулювання інституту доказів, що має враховувати взаємодію норм матеріального та процесуального права. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності цивільного судочинства, зміцненню довіри до судової системи та гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами.

Ключові слова: цивільний процес, судові докази, матеріальне право, процесуальне право, предмет доказування, належність доказів, допустимість доказів, доказове право, юридичні факти, диспозитивність, правовідносини, засоби доказування, правова природа доказів, доказові факти, доказування в цивільному процесі.

Savchyn N.M. The role of substantive law in understanding the essence of judicial evidence in civil procedure.

The article provides a detailed study of the influence of substantive law norms on the nature and characteristics of judicial evidence in the civil procedure of Ukraine, particularly regarding their formation, use, and interpretation. A comprehensive analysis is conducted of various types of civil proceedings, including claim-based, order, and special proceedings, which are fundamental for the substantive examination of cases. It is noted that judicial evidence plays a key role in establishing the circumstances of a case regardless of the type of proceeding, even in instances where another jurisdictional body has already examined the case on the merits, such as international commercial arbitration. The

author emphasizes that, unlike some European countries such as Austria, Germany, or Sweden, Ukraine lacks non-documentary procedural models, making judicial evidence an indispensable foundation for ensuring justice and protecting the rights of the parties. At the legislative level, evidence is defined as a combination of information about legally significant facts and the material carrier of this information – written, physical, electronic evidence, or witness testimony. Attention is drawn to the close connection between evidence and substantive law norms, which define the legal facts – the subject of proof, and establish the conditions of their relevance and admissibility. Meanwhile, procedural law regulates the procedure for the submission, examination, and evaluation of evidence in court proceedings. The author compares Ukrainian legislation with the legal systems of France, Italy, and Belgium, where evidence norms are often directly included in substantive law, highlighting their dual substantive-procedural nature. Particular attention is given to the role of the principle of dispositiveness in the construction of the evidentiary base by the parties, as well as the limitations of this principle imposed by public interest, aimed at ensuring fairness and legality of judicial decisions. The author concludes that there is a need to introduce a comprehensive, systematic approach to regulating the institution of evidence in Ukraine, which should consider the interaction of substantive and procedural law norms. Such an approach will contribute to enhancing the efficiency of civil justice, strengthening trust in the judicial system, and harmonizing national legislation with international standards.

Key words: civil procedure, judicial evidence, substantive law, procedural law, subject of proof, relevance of evidence, admissibility of evidence, law of evidence, legal facts, dispositiveness, legal relations, means of proof, legal nature of evidence, evidentiary facts, evidence in civil proceedings.

Постановка проблеми. У цивільному процесі України об'єднано різні види проваджень, націлені на розгляд певних категорій цивільних справ. Основними за поширеністю є провадження, де цивільну справу суд першої інстанції повинен розглянути по суті: позовне, наказне та окреме провадження. Неосновні становлять провадження, де інший юрисдикційний орган вже розглянув справу по суті, а в межах цивільного процесу вирішуються інші питання. Зокрема, відповідно до ч. 8 ст. 19 ЦПК України «суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду» [1]. Особливістю всіх видів проваджень цивільного процесу України є використання судових доказів для встановлення юридично значимих обставин цивільної справи. Навіть у тих провадженнях, які по суті були вирішені іншим юрисдикційним органом. Наприклад, рішення міжнародного комерційного арбітражу може бути скасовано у разі, якщо сторона надасть докази того, що одна із сторін в арбітражній угоді була недієздатною або її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення тощо (п. 1 ч. 2 ст. 459 ЦПК України). Існують країни світу, де закріплені такі види проваджень цивільного процесу, розгляд справи в якому не передбачає використання судових доказів. Так, Австрія, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Швеція тощо закріплюють бездокументарну модель наказного провадження [2, с. 220]. В Україні таких проваджень у цивільному процесі немає, а тому судові докази виступають фундаментом, на якому базується розгляд будь-якої категорії цивільної справи. Це вимагає належного розуміння судових доказів та їх правильне використання для підтвердження обставин цивільної справи. Незважаючи на процесуальну природу судових доказів у цивільному процесі України, багато аспектів, що пояснюють їх сутність чи специфіку використання можна належно усвідомити, відштовхуючись від матеріального права, що вказує на системний характер обраної проблеми. Неврахування його положень зумовить винесення необґрунтованих судових рішень у цивільних справах. Виходячи з вищенаведеного, обрана автором тема дослідження є актуальною не тільки з теоретичних, але і практичних позицій.

Мета дослідження полягає у визначенні впливу матеріального права на природу судових доказів у цивільному процесі України.

Стан опрацювання проблематики. Вивчення впливу матеріального права на природу судових доказів та визначення специфіки їх використання у цивільному процесі досліджували такі науковці як В.Д. Андрійцьо, В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, В.А. Бігун, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик, С.В. Васильєв, В.В. Комаров, О.О. Штефан тощо. Проте, більшість досліджень носили дотичний

або фрагментарний характер на прикладах окремих категорій цивільних справ, позбавляючи наукові дослідження універсальності та системності.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 1 ст. 76 ЦПК України «доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи». «Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків» (ч. 2 ст. 76 ЦПК України). У двох вказаних нормативних положеннях процесуального законодавства України чітко можна усвідомити, в чому полягає природа судових доказів: це нематеріальний об'єкт, який пізнається за допомогою матеріального. Структура будь-якого судового доказу в цивільному процесі являє собою поєднання нематеріального та матеріального. Під нематеріальним розуміють інформацію про обставини цивільної справи. Під матеріальним розуміють носій такої інформації. Інформація утворює зміст судового доказу, а її носій (засіб доказування): процесуальну форму. Подібне уявлення про судові докази стало настільки аксіоматичним, що воно повторюється в багатьох підручниках та посібниках з цивільного процесу України [3, с. 215; 4, 120]. Разом із тим, мало хто з процесуалістів згадує про важливу роль матеріального права в розумінні судових доказів, які утворюються задовго як виникають цивільні процесуальні відносини в конкретній справі.

В.Д. Андрійцю вказує, що природу судових доказів добре допомагає зрозуміти теорія відображення, на підставі якої ще у 80-ті роки ХХ ст. розроблявся інформаційний підхід. Відповідно до теорії відображення, у момент взаємодії відображуючого об'єкта та відображуваної події, формується джерело інформації. Ось чому джерело інформації, що має значення для цивільної справи, формується до порушення справи в суді та безвідносно до неї. Докази виступають важливим засобом пізнання обставин цивільної справи, які опосередковують матеріальні відносини сторін [5, с. 296-297]. Дійсно, судові докази нерідко утворюються завдяки активній діяльності учасників майбутнього конфлікту в рамках матеріальних правовідносин. Зокрема, проводиться електронне листування для узгодження істотних умов договору, підписується сам договір, залучається до його підписання спеціаліст (наприклад, нотаріус), вчиняються дії, пов'язані з виконанням договору (відвантажуються товари, проводиться його оплата тощо), але в якийсь момент настає порушення прав однієї сторони. Все, що мало місце та передувало цьому фіксувалося на певні носії інформації (електронні, письмові, речові докази, показання свідків тощо). Важливим постулатом теорії відображення є вчення про слід, який залишається внаслідок дій чи подій, які мають місце в матеріальному світі. Виявити цей слід і означає знайти докази на підтвердження певної обставини цивільної справи.

Виходячи з вищенаведеного, матеріальне право бере активну участь у формуванні судових доказів, які в майбутньому будуть використані в цивільному процесі. Якщо виходити з того, що юридичні факти матеріально-правового характеру та доказові факти, які їх підтверджують опосередковують матеріальні правовідносини сторін до відкриття провадження у цивільній справі, в момент вчинення таких фактів і відбувається утворення того доказу, який потім кожна із сторін повинна подати до суду. Це закономірний процес формування матеріального сліду для пізнання того, що відбувалося в минулому. Якби такий слід не утворювався, суд був би позбавлений засобів пізнання. Правда, це аж ніяк не заперечує ситуації, коли доказ буде сформовано під час розгляду цивільної справи.

Розуміння того, що докази формуються в межах матеріальних відносин спонукало ряд країн виокремити окремі структурні підрозділи в актах матеріального законодавства, присвячені доказам. Так, ЦК Франції письмовим доказам присвячує ст. 1363-1380, показанням свідків – ст. 1381, визнанні стороною факту – ст. 1383-1383², присязі – ст. 1384-1386¹ [6]. Французькі цивілісти, описуючи зобов'язальне право [7, с. 308] чи питання суб'єктивних прав [8, с. 403-465], вважають за потрібне прискіпливо зупинитися на аналізі доказів, без яких надані особі правомочності марні. Вони вважають, що доказування може мати місце поза межами судової процедури в приватно-правовій сфері, а тому це є додатковою причиною поміщення норм про докази в ЦК. Цивільне процесуальне законодавство Франції регламентує судове управління (адміністрування) доказів, тобто їх використання (подання, дослідження та оцінку) [9, с. 19].

Італійський законодавець також норми про докази помістив до Цивільного кодексу. Зокрема, в Книзі 6 «Про захист прав» є Titolo II «Delle prove» (Про докази), де ст. 2697-2739 регламентують розподіл обов'язків доказування, презумпції та, головне, докази. Аналогічно, як у Франції, в ЦК

Італії виділяють письмові докази, до яких відносять також докази з механічним представлення інформації (зокрема, електронні або речові докази) (ст. 2699-2720), показання свідків (ст. 27121-2726), визнання стороною факту (ст. 2730-2735), присяга (ст. 2736-2739) [10].

У Бельгії давно планували змінити старий Цивільний кодекс, який був місцевою копією наполеонівського. Його почали приймати по частинах з 2019 року. Цікаво, що першою прийнятою та введеною в дію книгою нового ЦК Бельгії, була книга 8 «Про докази» [11]. Структурно ЦК Бельгії в Книзі 8 містить норми, які визначають розподіл обов'язків доказування, предмет доказування, факти, що не підлягають доведенню, правила про презумпції та окремі засоби доказування (письмові докази, серед яких також виділяють електронні документи, показання свідків, визнання факту, присяга) [12].

Виходячи з вищенаведеного, у Франції, Італії, Бельгії існує матеріальне доказове право, яке присвячене доказам (засобам доказування), презумпціям, розподілу обов'язків доказування та процесуальне доказове право, норми якого регламентують етапи (стадії) судового доказування цивільного судочинства. В даних країнах інститут судових доказів має чітко виражену подвійну (матеріально-процесуальну) природу, усвідомлення якої важливо для розкриття сутності судових доказів у цивільному судочинстві.

В Україні загальних норм про докази, які використовуються в цивільних справах у актах матеріального права не закріплено, а тому підстав виділяти матеріальне доказове право немає. Разом із тим, норми матеріального права визначають належність та допустимість доказів у окремих категоріях цивільних справ.

Сутність судових доказів виражається через властиві їм ознаки. Абсолютна більшість підручників (посібників) з цивільного процесу України серед визначальних ознак судових доказів називає дві: належність та допустимість [13, с. 483-484; 14, с. 257-258; 15, с. 90]. Їх розкриттям займаються норми цивільного процесуального законодавства України:

1) «Належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування» (ч. 1 ст. 77 ЦПК);

2) «Суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування» (ст. 78 ЦПК).

Вже це показує важливість аналізованих ознак судових доказів, позаяк законодавець заради правильного їх розуміння пропонує легальну дефініцію. Але, окрім цього, визначальність належності та допустимості судових доказів полягає в тому, що вони є мінімально необхідними ознаками, які повинні проявитися в доказах перед їх залученням у цивільну справу. Зокрема, «докази, які не стосуються справи й предмета доказування, або одержані з порушенням порядку, встановленого законом, або якими не можуть бути підтверджені певні обставини справи, судом не повинні прийматися» (п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду») [16].

Для того, щоб залучити належні та допустимі докази в цивільну справу суд повинен брати до уваги не тільки норми процесуального, але і матеріального права. Так, матеріальне право буде визначати юридичні факти, які опосередковують матеріальні відносини сторін цивільної справи. Без цих фактів вирішити справу по суті не вийде. Співставляючи інформацію, зафіксовану в доказах з такими фактами, можемо зробити висновок про їх належність. Якщо докази надаються для підтвердження матеріально-правових вимог чи їх заперечення по суті, обійтися без матеріального права не вийде в жодному разі. Ознака належності проводить розподіл між потрібними та непотрібними доказами, бо цивільна справа поповнюється такими засобами доказування, які підтверджують юридично значимі обставини, необхідні для її правильного вирішення.

Ознака допустимості, незважаючи на загальне окреслення її розуміння в процесуальному законодавстві України, деталізується в актах матеріального законодавства, визначаючи законні засоби доказування в тій чи іншій категорії цивільної справи. «Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків» (ч. 1 ст. 218 ЦК України) [17]. Факт повної матеріальної відповідальності працівника підтверджується тільки підписаним письмовим договором про повну матеріальну відповідальність (ст. 135¹ КЗпПУ) [18]. Документами, що підтверджують наявність

і зміст договору морського перевезення вантажу, є: 1) рейсовий чартер – якщо договір передбачає умову надання для перевезення всього судна, його частини або окремих судових приміщень; 2) коносамент – якщо договір не передбачає умови, зазначеної в пункті 1 цієї статті; 3) інші письмові докази [19]. «Державна реєстрація шлюбу засвідчується Свідомством про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України» (ч. 3 ст. 27 СК України) [20]. «Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду» [21]. У всіх вищевказаних та інших подібних випадках акти матеріального законодавства визначають перелік доказів, що можуть підтверджувати юридичні факти матеріального характеру, вказується тільки один засіб доказування, що повинен це робити чи докази, які не можна використовувати для таких цілей. Якщо в ЦПК України ст. 78 містить загальну норму про допустимість судових доказів, то в актах матеріального законодавства подібні норми носять спеціальний характер. Зокрема, В.Д. Андрійцьо, аналізуючи структуру доказового права та визначаючи норми загальної і особливої частини, зазначає, що до особливої частини доказового права мають бути включені спеціальні норми актів матеріального законодавства, які визначають специфіку доказування в окремих категоріях цивільних справ [5, с. 130-131]. Указані норми автор називає «синтезуючі», бо вони здійснюють регулювання двох видів суспільних відносин: матеріальні та процесуальні [5, с. 137]. Можна погодитися з тим, що вказані норми матеріального права дійсно мають подвійний вплив: з одного боку визначають поведінку суб'єктів матеріальних відносин, а з іншого – суб'єктів процесуальних.

Визначення характеру норм про допустимість доказів між актами процесуального та матеріального законодавства важливе, бо показує взаємозв'язок між ними. Суд повинен застосовувати загальну норму, поки спеціальна не відміняє її дії. Так, ч. 2 ст. 76 ЦПК України дає вичерпний перелік засобів доказування, використання яких дозволено сторонам та іншим учасникам справи, поки акт матеріального законодавства не встановить заборону на певний засіб доказування чи, навпаки, тільки на нього дозволить посилаючись. Нерідко, при цьому акт матеріального законодавства визначає спеціальні вимоги до того чи іншого засобу доказування, дотримання чи не дотримання яких буде впливати на висновок суду про допустимість певного доказу в цивільну справу. Наприклад, «правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства» (ч. 2 ст. 207 ЦК України). Виходячи з вищевказаного, акти матеріального законодавства, які визначають допустимість доказів можуть уточнювати загальну норму, що міститься в акті процесуального законодавства (наприклад, з переліку можливих письмових доказів вказати тільки на певний документ, що потрібно подати на підтвердження обставини справи) або конкурувати з нею (зокрема, заборонити використання певного засобу доказування з переліку допустимих). Подібна системна взаємодія між нормами матеріального та цивільного процесуального права суб'єктами доказування повинна належно усвідомлюватися, що стане запорукою винесення судового рішення на підставі законних засобів доказування.

Норми матеріального права, що визначають допустимість засобів доказування не повинні переноситися до акту цивільного процесуального законодавства України. З точки зору законодавчої техніки подібні норми створюються казуїстичним способом, обумовленим специфікою предмету правового регулювання того чи іншого матеріально-правового інституту. Зокрема, обсяг та зміст робіт за договором будівельного підряду визначається проектно-кошторисною документацією, якщо інше не визначено самим договором (ч. 1 ст. 877 ЦК України).

Висновки. Якщо визначати співвідношення між цивільним процесуальним та матеріальним правом України стосовно розкриття сутності судових доказів, очевидно, що законодавець віддає явну перевагу актам процесуального законодавства, де зосереджені загальні норми, які визначають, що таке докази, міститься вичерпний перелік засобів доказування та пропонуються законодавчі дефініції ознак судових доказів. Акти матеріального законодавства України складаються зі спеціальних норм, що стосуються використання належних та/або допустимих судових доказів у окремих категоріях цивільних справ. У такому разі сутність судових доказів цивільного судочинства повинна розкриватися комплексно, з врахуванням системних взаємозв'язків між нормами матеріального та цивільного процесуального права. Деякі країни світу (Італія, Франція, Бельгія), виходячи зі своєї культурної правової традиції, як загальні, так і спеціальні норми про судові докази розташовують в актах матеріального законодавства, формуючи матеріальне доказове право.

Приналежність норм матеріального права до розкриття сутності судових доказів (як за допомогою загальних, так і за допомогою спеціальних норм), піднімає актуальну проблему щодо можливості сторін впливати на використання доказів у цивільному процесі стосовно цивільних прав, якими вони можуть вільно розпоряджатися. Правові умови для цього є, якщо пригадати диспозитивний метод правового регулювання цивільного права. Зокрема, ніщо не забороняє учасникам цивільних відносин правочин, який дозволено укласти в усній формі та підтверджувати показаннями свідків, оформити письмово з нотаріальним посвідченням, покращуючи для себе доказування матеріально-правових фактів. Або сторони договору можуть домовитися про цивільно-правову відповідальність без вини, впливаючи таким чином не тільки на перерозподіл обов'язків доказування, але і на коло належних доказів, що має бути подано в разі виникнення спору. З іншого боку, подібна диспозитивність має свої межі у вигляді публічного інтересу. Так, саме він забороняє використовувати показання свідків при недодержанні письмової форми правочину для підтвердження факту його укладення чи змісту його окремих умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
2. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес. Підручник. Київ: Алерта, 2015. 352 с.
3. Цивільне процесуальне право України: підручник / Бичкова С.С., Бірюков І.А., Бобрик В.І. та ін.; За заг. ред. С.С. Бичкової. Київ: Атіка, 2009. 760 с.
4. Штефан О.О. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 360 с.
5. Андрійцьо В.Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України: монографія. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2014. 410 с.
6. Code Civil des Français. Version en vigueur au 18 mai 2025. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721 (дата звернення: 11.07.2025).
7. Planiol, Ripert et Boulanger *Traité pratique de droit civil*. T. I. Paris: R. Pichon, 1956. 1067 p.
8. Mazeaud H.-L. et J. *Leçons de droit civil*. T. I, 5e ed. par M. de Juglart, Paris: Montchrestien, 1972.
9. Дрогозюк К. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 18–23.
10. Codice civile italiano. R.D. 16 marzo 1942. URL: <https://www.brocardi.it/codice-civile> (дата звернення: 11.07.2025).
11. Réforme du Code civil. URL: <https://justice.belgium.be/fr/bwcc> (дата звернення: 15.07.2025).
12. CODE CIVIL. LIVRE 8: «La preuve». 13 AVRIL 2019. URL: <https://surl.li/effhvf> (дата звернення: 17.07.2025).
13. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
14. Цивільний процес: підручник / за заг. ред. В.В. Заборовського, С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша, В.П. Феннича. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.
15. Цивільний процес: навч. посіб. для підготовки студентів 3-го та 4-го курсів бакалаврату літо 2022 року / [уклад. К.В. Гусаров, М.В. Жушман, С.О. Кравцов та ін.]; за заг. ред. проф. К.В. Гусарова. Харків: ТОВ «Оберіг», 2020. 229 с. URL: <https://nlu.edu.ua/depart/kafedra-czyvilnogo-proczesu/> (дата звернення: 19.07.2025).
16. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
17. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
18. Кодекс законів про працю в Україні: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. Додаток до № 50.
19. Кодекс торгівельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995 № 176/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52. Ст. 349.

20. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №№ 21-22. Ст. 135.
21. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №№ 3-4. Ст. 27.